

Б.М. Тимків

МИСТЕЦТВО ЛЕМКІВСЬКОЇ РІЗЬБИ ПО ДЕРЕВУ В УКРАЇНІ.

Лемківщина – історико-етнографічний край, що займає західну частину Карпат по обох схилах так званих Низьких Бескидів. Східною межею південної частини вважається річка Уж (за деякими джерелами – річка Боржава). Західною межею південної частини є річка Попрад. Північна частина простягається від Сяну на сході до Пограду з Дунайцем на Заході. До України належить лише частина південно-східної етнографічної Лемківщини (частина Великоберезнянського й Перечинського районів Закарпатської області). Основна частина – вся північна Лемківщина – належить Польщі, а південно-східна – Пряшівщина – Словаччині.

У часи княжої доби Лемківщина входила до складу Київської Русі, Галицького, а пізніше й Галицько-Волинського князівства (північна частина). Згадка про Лемківщину як складову Русі є у давньоруських літописах (“Повість минулих літ” за Іпатіївським списком). Ці дані використані в історичних працях М.Грушевського, І.Крип'якевича, Д.Дорошенка та ін. Наприклад, М.Грушевський засвідчує, що Лемківщина (або більша частина її території) була складовою Київської держави ще за часів князя Володимира Великого. А інші вчені відзначають, що м. Сянік у 1150 р. був адміністративною одиницею Київської Русі (Б.Якимович та ін.). Таким чином, витоки лемківського народного мистецтва слід шукати ще у давньокиївських часах, можливо, навіть давньохристиянських (фігурні зображення ідолів в язичеські часи).

Згодом цей край захоплювали й ділили між собою різні іноземні поневолювачі. Але найтрагічніші події розгорнулися після другої світової війни, коли населення Північної Лемківщини було насильно депортоване у північно-західні воєводства Польщі та в Україну (Львівську, Тернопільську, Івано-Франківську області).

Особливе місце в народній культурі лемків займає традиційне художнє різьбярство, розвиток якого був зумовлений, з одного боку, умовами маловрожайної гірської землі, а з іншого – сприятливими природними умовами (лісові масиви багаті на придатний для різьбярства матеріал), а також історико-культурними та економічними факторами.

Культурно-мистецьку цінність лемківського різьбярства розкривали у своїх наукових працях відомі мистецтвознавці-дослідники В.Січинський, М.Драган, Ю.Тарнович та ін., а в 50-80-х роках дослідження продовжили В.Паньків, А.Будзан, В.Бутник-Сіверський, М.Моздир та ін.

Деякі польські мистецтвознавці й дослідники намагалися у своїх наукових роботах заперечувати самотність лемківського різьбярства та його зв'язок з українським мистецтвом і культурою, довести, що мистецтво лемків – наслідування польської закопанської школи кінця XIX ст. Таку версію слід заперечити, оскільки документально доведено, що закопанську школу було організовано в 1876 р., а про лемківську різьбу писалося в матеріалах Львівської промислової виставки 1877 р. як про різьбу “художньо і технічно досконалу” [1, с. 22], яка пройшла вже певний шлях у своєму саморозвитку.

Велике значення у піднесенні лемківського різьбярства кінця XIX – початку XX ст. відіграла посилена увага до цього мистецтва меценатів. Наприклад, лемки-емігранти з Америки часто виступали як основні замовники будівництва та художньої оздобы церков, придорожніх капличок, хрестів тощо. Величезне значення для розвитку різьбярства цього періоду мало також і відкриття у 1878 р. у м. Риманові школи (“шкілки”) для навчання столярства та різьбярства дітей із навколишніх сіл (відкрита за кошти подружжя Потоцьких), що проіснувала до 1884 р.

А.Потоцька у своєму “Щоденнику” визнає, що серед сільських хлопців “були неймовірні таланти, які проявлялися винятково між мешканцями гір... Кількох було насправду геніяльних”[2, с. 23].

Навіть нетривале існування школи відкрило можливості для дальшого культурно-мистецького утвердження лемківського різьбярства, а саме: урізноманітнення форм художніх виробів, орнаментально-пластичного вирішення декору. Промислово-художні виставки 1894 – 1900 рр. у Риманові, Кракові, Львові та інших містах принесли різьбярам широке визнання.

Значний інтерес у лемківському народному мистецтві становлять твори круглої сакральної інтер'єрної та екстер'єрної різьби. Особливе місце у мистецькій культурі займає екстер'єрна пластика (Розп'яття, Богоматір, святі тощо). На превеликий жаль, до наших днів дійшло дуже мало її пам'яток, вони відомі, як правило, з літературних джерел [3]. Тому слід сказати, що сакральна пластика Лемківщини розвивалася у тісному взаємозв'язку зі світоглядом, духовними потребами народу, вона є глибоко традиційною у своїй образній системі.

На межі XIX й XX ст. на Лемківщині, внаслідок сприятливих економічних умов, піднесення духовності й традицій, наступає розквіт дерев'яної пластики малих форм (сувенірної, подарункової тощо). Цим видом різьби займалася більша частина населення сіл Балутянці, Вільці та ін., а центрами виготовлення сувенірно-подарункових виробів стали села навколо курортів Риманів, Іваніч та ін. У цих селах сформувалися різьбярські династії: Бердалів, Бенчів, Орисиків, Одрехівських, Сухорських та ін.

Сувенірно-подарункові вироби мали побутове (ужиткове) призначення: це хлібниці (круглі, овальні, квадратні), підноси, попільниці, цукорниці, рамочки, палиці (посохи), шкатулки тощо. Оздоблювали ці вироби рельєфним різьбленням у вигляді переплетень виноградної лози з великими листками та гронами ягід. Цей композиційний мотив став найпривабливішим у творчості лемків. Майстри у своїх роботах зображували також листки каштану, клена, соняшника, папороті тощо.

Найбільш здібні майстри-лемки з успіхом створюють сюжетно-тематичні композиції у техніці плоского та рельєфного різьблення, а також у техніці об'ємного (круглого) різьблення портретних зображень, (звірів, птахів, тварин тощо). У своїх творах митці виявляли тонку спостережливість, знання побуту, вміння відображати побачене в образній системі, особливо об'ємного різьблення. Наприклад, зайцеві – почуття страху; вовкові – злобу; орлові – гостроту зору, рішучість; лисиці – хитрість та фальшиву “доброзичливість”.

Одним із видатних майстрів, з чийм ім'ям пов'язане становлення лемківського різьблення, був М.В.Орисик (1885-1946) – неписьменний, але прекрасний художник. Він сам створив неповторної краси композицію орнаментальної пластики – іконостас церкви у с. Тилява (Польща). Ажурну, рельєфну різьбу митець вдало доповнив народним лемківським рослинним орнаментом.

Самобутність багатогранної творчості М.Орисика полягає в тому, що майстер першим наважився відтворити в об'ємній різьбі не лише абстрактних героїв, а й зобразити своїх земляків. Наприклад, (портрет сусіда різьбяря Василя Красівського та ін., дерев'яна скульптура “Лемко”, створена у 1936 р.).

Художні вироби М.Орисика є безцінним скарбом багатьох музеїв та приватних колекціонерів.

М.В.Орисик навчив майстерності різьблення не тільки своїх п'яťох синів, а й багатьох односельців. Наприклад, один із здібних учнів М.Орисика, Кузьма Стецяк (1886-1946) визнаний віртуозним майстром.

В його творах втілена трудова діяльність земляків ("Лісоруби", "Косарі", "Деревоноси" та ін.). Пізніше свою лепту у розвиток лемківського різьбярства внесли сини Кузьми Стецяка – Іван, Олекса, Михайло.

Відомими та знайомими майстрами того періоду (кінець XIX – початок XX ст.) були Григорій Бердаль (1887 – 1960), Андрій Красівський (1888 – 1944), Василь Красівський (1895 – 1975), Андрій (1864 – 1942), та Іван (1916 р.н.) Іляші, Іван Кіщак (1902 – 1969) та ін.

Після другої світової війни традиції названих митців продовжили різьбярі молодшого покоління: брати Стецяки, Сухорські, Одрехівські, Орисики, Кішаки, Амбіцькі, а також А.Фігель, Д.Долинський, В.Шалайда, В.Шпак та ін.

Долинський Д.І. "Орел".
Дерево. Об'ємна різьба.

Фігель А.Т. "Кобзар".
Дерево. Рельєфна різьба.

Художній рівень творів цих майстрів визнаний і отримав високу оцінку громадськості на Виставці українського мистецтва (1949) та на декаді української культури і мистецтва (1951) у Москві. А у 1964 р. на ювілейній виставці у Києві, присвяченій Великому Кобзареві твори лемківських майстрів вирізнялися глибокою традиційністю, високою якістю виконання.

У ці роки майстри розширили тематику й технічні можливості різьби. Їх твори відзначаються творчою винахідливістю, віртуозною технікою виконання, умінням показати своїх персонажів у русі, динаміці тощо.

Слід відзначити майстерність талановитого митця Олекси Стецяка (1914-1959) відомого автора цікавих скульптурних композицій "Ведмедиця", "Білкі", "Скрипаль". Виконаний ним з віртуозною майстерністю

орел великих розмірів (1956), зберігається в Музеї етнографії та художніх промислів НАН України у Львові. Твори митця надзвичайно лаконічні, сміливі, деякі з них – безцінні перлини у скарбниці українського мистецтва [4]. Відомими майстрами лемківської різьби стали також його брати – Іван Стецяк (1919 р.н.) та Михайло Стецяк (1925 р.н.).

Шпак В.Д. "Колівщина".
Дерево. Об'ємна різьба.

У містечку Трускавець на Львівщині працюють видатні майстри – сини Михайла Орисика, Андрій (1922 р.н.) і Степан (1930 р.н.), а також Іван Красовський (1921-1989), Григорій Бенч (1905-1988), Федір Стецяк (1923 р.н.) та ін. Вони працювали не тільки в техніці об'ємної різьби, а й в традиційній плоскій різьбі (тарілки, таці, попільниці зі стилізованими листками дуба, клена, явора, винограду, польових квітів тощо), а також виготовляли декоративно-побутові палиці, котрі теж оздоблювали листям і гронами винограду, а ручку прикрашала стилізована голова собаки, орла чи лисиці.

Серед талановитих різьбярів 50-80-х років слід відзначити найздібніших – Андрія Сухорського, братів Василя та Івана Одрехівських.

Високою майстерністю та художнім смаком вирізняються роботи Андрія Сухорського (1932 р.н.). Він успішно створює сюжетно-тематичні композиції та портретні зображення. Першими вчителями Андрія були батько та Михайло Орисик. Роботи 16-річного хлопчини зацікавили мистецтвознавців та громадськість багатством фантазії, віртуозною майстерністю виконання ("Орел", "Дід і собака", "Ковалі" та ін.).

Після 1949 р. Андрій Сухорський створив цікаві композиції: "Повернення з війни", "Дроворуби", "Бідняк за плугом". Визнання та небачений успіх принесли майстру дуже вдалі високохудожні твори Шевченкіани – "Мені тринадцятий минало", "На панщині пшеницю жала", "Гайдамаки", "Наймичка", "Перебендя", портрет Т.Шевченка тощо. Ці та інші роботи Андрія Сухорського зберігаються у приватних збірках і музеях України, а також за кордоном.

О.Орисик. "Дикий кабан".
Дерево. Об'ємна різьба.

Сухорський А.А. "Музики".
Дерево. Об'ємна різьба.

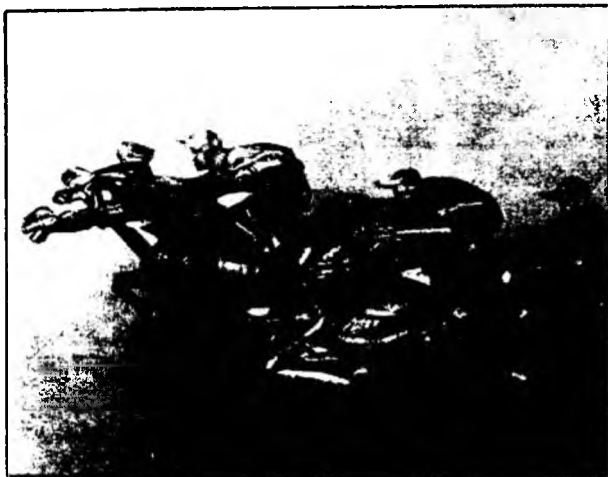
До найбільш талановитих майстрів-лемків належить Василь Одрехівський (1921 р.н.). Різьбі по дереву він навчився безпосередньо у батька, а круглої (скульптурної) різьби – в М.Орисика. Після закінчення Львівського училища ужиткового мистецтва Василь вступив у Львівський державний інститут декоративного й прикладного мистецтва, де навчався скульптури у таких відомих митців, як І.Севера, М.Рябінін.

Одним із кращих творів Одрехівського – скульптура "Дереворуб" (1948 р.). Як скульптор-професіонал він вперше вводить у лемківську різьбу барельєфний портрет, а також використовує народні традиції у своїй творчій діяльності. В.Одрехівський є автором портретів В.Стефаника (1971 р.), І.Кішака та ін., а також бюста Т.Шевченка в м. Городку. Він також співавтор пам'ятників І.Франку у Львові й Дрогобичі.

Відомим майстром-різьбярем став брат Василя Одрехівського Іван (1925 р.н.), котрий створив ряд високохудожніх творів – "Мисливець полює на дикого кабана", "Напад вовків на оленя". Іван Одрехівський разом з братом Василем створює цікаві композиції, котрі експонуються на виставках у Львові, Києві, а також на виставці, присвяченій декаді українського мистецтва й літератури у Москві (1951). Ці майстри продемонстрували у своїх творах вміння художньо-образного освоєння дійсності, знання побуту, традицій свого регіону.

У розвиток сучасного лемківського різьбярства зробили великий внесок брати Юрій (13.01.1927 р. н.) та Мирон (18.11.1928 р. н.) Амбіцькі. Художній обробці дерева брати навчалися під наглядом батька. Їх перші роботи (кругла дерев'яна скульптура) нескладні композиції сценок з народного життя лемків. Брати Юрій та Мирон завжди працюють у співавторстві.

Після закінчення Львівського училища прикладного мистецтва ім. І.Труша брати Амбіцькі вступили у Львівський державний інститут декоративного і прикладного мистецтва. Юрій та Мирон разом створюють художній образ і втілюють його в матеріалі. Вони шукають нові прийоми різьби, де органічно поєднані глибокі традиції лемківського мистецтва і львівської школи професійної станкової скульптури. Це помітно у роботах “Нашадки Довбуша”, “Гайдамаки”, “Було колись в Україні” та ін. [5].

М. і Ю. Амбіцькі “Змагання”. Дерево. Об’ємна різьба.

Творча діяльність братів Амбіцьких багатогранна, вона відзначається не тільки високою майстерністю художньої обробки дерева, а й в інших техніках, матеріалах, проявляється в жанровому, тематичному й образному діапазонах. Їхні твори виконані в монументальній, станковій та декоративній пластиці. Скульптурні портрети створені в металі, дереві, камені, шамоті. Юрій та Мирон оформляли інтер’єри громадських будівель, виконували рельєфи, а також займалися медальєрним мистецтвом. Їхні роботи експонувалися на

обласних, республіканських та міжнародних виставках (Канада, Франція, Німеччина).

Для лемківського скульптурного різьблення використовують в основному липу. Її розколюють на цурпалки потрібного розміру по довжині. В поздовжньому напрямку розколюють так, щоб у перерізі виходив трикутник, сегмент; нерідко залишають і круглу колодку. Для того, щоб матеріал був якісним, його сушать в тіні 2-3 роки.

Найживаніші для об'ємного різьблення інструменти – стамески (напівкруглі різної величини та ін.) та різьбярський ніж із лезом довжиною 60-80 мм. Набір цих інструментів у кожного виконавця свій. Досвідчені майстри для всіх операцій користуються трьома-чотирма стамесками і ножем. Під час роботи над твором більшість митців не користуються малюнком, а відразу вирізають зображення за допомогою стамесок.

Опорядження творів у лемківському різьбленні супроводжується обкурюванням димом над полум'ям свічки або каганця. Потім поверхню протирають шліфшкіркою і двічі покривають машинним маслом пензликом із щетини. Внаслідок цього деревина дістає золотисто коричневий і зеленкуватий відтінки.

Лемківське різьблення стало новим етапом у народній творчості України. Різьбярі розробили тематичні композиції на сюжети сучасного життя народу та його історичного минулого. Проте вони й самі багато чого навчилися за ці роки. Кращі роботи лемківських майстрів експонуються на різноманітних вітчизняних і зарубіжних виставках. Значна їх частина входить до колекцій музеїв України. І що найголовніше – вони значно вплинули на формування, творче становлення ряду молодих художників по дереву, сприяли їх самобутньому розвитку.

1. Krajowa wystawa rolniczo-przemyslowa. – Lwow, 1877.

2. Anna Potocka. Moj Pamietnik – Krakow, 1927. – S. 205.

3. Паньків В. Мастерство лемковских резчиков // Декоратив. иск. – СССР. – 1959. – № 4. – С. 23.

4. Красовський І. Народне різьбярство лемків // Дзвін. – 1991. – № 7. – С. 99-104.

5. Кравченко Я. Різьбярі брати Амбіцькі // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № I. – С. 87.

Bogdan Tymkiv

LEMOK WOOD CARVING IN UKRAINE

This article outlines the historical, cultural, and ethnographies factors relevant to the origin and development of Lemok wood-carving. The paper examines the compositional and stylistic patterns endemic to this regional art form. It also provides the information about the most distinguished Lemok wood-carvers and describes their wood-carves and describes their woks. The author views Lemok wood-carving as an integral part of Ukrainian applied art.